

Людмила Томіленко

Київ, Український мовно-інформаційний фонд НАН України

ПОЛОНІЗМИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДНИХ СЛОВНИКАХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН

Polonisms in Russian-Ukrainian Translation Dictionaries of the Early 20th Century: History and Modern State

ABSTRACT: The borrowed lexis from the Polish language contained in the Russian-Ukrainian dictionaries of the early twentieth century is analyzed in the article. Its state and prevalence in the modern Ukrainian language is being clarified. Polonisms that are now out of use or on the periphery of the Ukrainian literary language have been investigated. Examples of actualized words were considered.

KEYWORDS: polonisms, loanwords, dictionary, Russian-Ukrainian translation dictionaries.

Загальновідомо, що запозичення слів – природний і необхідний процес розвитку будь-якої мови, зумовлений міжмовними контактами, міжнародними зв'язками тощо. Проблема запозичень, їхньої адаптації в мові-реципієнті завжди перебувала й перебуває в центрі уваги лінгвістів, зокрема й українських¹. Хоча, як засвідчують наукові й публіцистичні тексти різних років, серед мовознавців, письменників та інших діячів немає одностайності щодо користі чи шкоди подібних слів. Найбільше дискусій у колах українських лінгвістів, а також

¹ Див., напр.: К. Городенська, *Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови*, „Українська термінологія і сучасність” 2009, вип. 8, с. 3–9; Т.Б. Лукінова, *Українська лексика: семантичні зміни в запозичених словах*, „Мовознавство” 2013, № 2–3, с. 18–38; В.П. Сімонок, *Лексичні запозичення в українській мові: історико-соціолінгвістичний аспект*, „Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки” 2015, кн. 1, с. 89–94.

учених інших галузей знань породжує питання співіснування чужого й свого в українській термінології².

Запозичення з польської мови є об'єктом зацікавлення багатьох сучасних українських науковців. У вітчизняному мовознавстві з'явилася низка досліджень полонізмів у художніх, публіцистичних, наукових текстах, історичних пам'ятках, діалектному мовленні тощо³. Варто зауважити, що згаданим запозиченням присвячено чимало наукових розвідок не лише українських, а й польських, російських та інших дослідників-славістів⁴.

Нині особливо гострими є суперечки щодо невиправданих запозичень із російської мови (і прямих, і опосередкованих). Від початку 90-х років, за спостереженнями О. Тараненка, можна побачити

спроби повторного цілісного перегляду статусу іншомовних слів (точніше, слів, неслов'янських за походженням) в українській мові із заміною їх на власне українські слова, зокрема одиниці народної мови, на словотвірні кальки, а також на інші іншомовні слова, які відсутні в російській мові, тобто спроби повернення до лексикографічної та термінотворчої практики другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.⁵.

Однак у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. бурхливий опір серед громадських діячів, письменників, публіцистів спричиняло вживання в українських текстах

² Див., напр.: П. Селігей, *Що нам робити із запозиченнями?*, „Українська мова” 2007, № 3, с. 3–16, № 4, с. 16–32.

³ Див., напр.: С. Гриценко, *Роль польських запозичень у формуванні мовної картини світу українців (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI–XVII ст.)*, „Studia Ukrainica Posnaniensia” 2015, nr 3, с. 87–96; Л. Дика, *До проблеми польських запозичень в українських говірках*, „Studia nad polszczyzną kresową” 2010, t. 12, с. 251–258; Н. Місяць, *Полонізми в творах Ліни Костенко*, „Українська полоністика” 2009, вип. 6, с. 145–157; Л. Москаленко, *Полонізми в “Актах (протоколах) Полтавського полкового суду” (1683–1750 рр.)*, „Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем” 2015, вип. 26, с. 94–101; В. Піддубна, *Полонізми в західному та східному варіантах української літературної мови 1920–30-х рр. (за даними правописних словників)*, „Wiener Slavistisches Jahrbuch” 2004, vol. 50, с. 117–138 та багато інших.

⁴ Дослідженню полонізмів у творах українських письменників, лексикографічних джерелах тощо присвячено, наприклад, такі праці польських мовознавців: А. Budziak, *Zapożyczenia polskie w materiale ukraińskim XIX-wiecznego ukraińsko-polskiego słownika frazeologicznego Iwana Wahylewycza*, „Linguistica Copernicana” 2010, nr 2 (4), с. 273–285; А. Krzywicka-Ustrzycka, *Przykłady zapożyczeń z języka polskiego w wybranych ukraińskich powieściach historycznych pisarzy galicyjskich*, „Acta Polono-Ruthenica” 2008, XIII, s. 427–435. Польські запозичення в російській мові розглядали: W. Witkowski, *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, Kraków 2006; J. Bielecka, *Zapożyczenia leksykalne z języka polskiego do rosyjskiego: Rzeczowniki*, Kielce 1993; В.О. Шетяля, *О проблеме адаптированных полонизмов в русской лексической системе XIX в.*, „Przegląd Rusycystyczny” 1992, nr 1–2, с. 95–104.

⁵ О.О. Тараненко, *Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі)*, „Мовознавство” 2008, № 2–3, с. 160.

так званих польсько-галицьких слів⁶. Як зауважує С. Лук'яненко, „інноваційні процеси початку ХХ ст. і, особливо, їх оцінка, тісно пов'язані з мовною дискусією 1907–1913 рр. Одним з основних моментів дискусії була суперечка стосовно місця “галицьких” слів у літературній мові наддніпрянської України, які сприймалися останньою по суті як неологізми⁷”.

Одним із запеклих противників подібних запозичень був, скажімо, відомий український письменник-наддніпрянець І. Нечуй-Левицький, який часто критикував українських письменників і публіцистів за не зрозумілу для простого люду мову. Не залишилися поза увагою класика й праці відомого українського історика, громадського та політичного діяча М. Грушевського:

Мова в його виданнях, та і в писаннях намоторених галичанами декотрих молодих українців, така чудна й погана, і така полонизована і через те навіть сьмішна, що публіка на Україні їїх не читає й ніколи не читатиме, бо та мова вже стала предметом сьмішків, та й глузування⁸.

У своїй книзі *Криве дзеркало української мови* І. Нечуй-Левицький наводить, приміром, такі польсько-галицькі слова в мові української преси, які він вважає непотрібними, зайвими: *дотик* (замість доторкання), *почуття*, *виконання* (здійснення), *вчення* (вчіння), *юнак* (парубок), *часописи* (часописі), *відгуки* (одгуки), *явище* (зьявище), *відношення* (стосунки), *кроки* (ступіні), *ріжниці* (різнації, одлички), *рух* (рушіння)⁹. Уся позначена курсивом лексика входить тепер до активного складу української мови та є літературною.

⁶ Принагідно згадаємо, що в цей самий період (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) унаслідок “змішування елементів української, польської, німецької мов та ідишу на польській основі у Львові сформувався різновид просторіччя, характерною ознакою якого було активне використання діалектної лексики, яка має найбільше емоційно-експресивне (іронічне й сатиричне) забарвлення. На позначення цієї просторічної форми львівського мовлення вживалися народні польські й українські терміни *balak*, *balak lwowski*, *балак*, *львівський балак...*” (Г.В. Сікора, *Львівське мовлення в термінах та визначеннях*, „Термінологічний вісник” 2015, вип. 3(2), с. 65). Для сучасного періоду властиве активне функціонування термінів *балак*, *львівський балак*, *твара*, *львівська твара*, *львівська говірка*, *львівський говір/ львівський діалект* та ін. (там само, с. 70). Нині спостерігається суттєве зацікавлення цим лінгвофеноменом. З'являються нові наукові дослідження і навіть виходять словники. Це, скажімо, чотири видання книги Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремської, Г. Дидик-Меуш, *Лексикон львівський: поважно і на жарт*, Львів 2009, 2012, 2015, 2019; ілюстрований словничок А. Борковського, *Твара. Автентична львівська абетка*, Львів 2011, 2013, 2015. У них можна натрапити й на слова, зафіксовані в досліджуваних російсько-українських джерелах початку ХХ ст. Чимало їх міститься в „Лексиконі...”, проте є і в другій праці, напр.: *вар'ят*, *кульчик*, *обцас*, *чеколяда* та ін.

⁷ С.С. Лук'яненко, *Мовні дискусії ХІХ – початку ХХ ст. як підґрунтя сучасної соціально-політичної інноватики*, „Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія: „Мовознавство” 2007, № 4/2, вип. 13, т. 2, с. 147.

⁸ І. Нечуй-Левицький, *Криве дзеркало української мови*, Київ 1912, с. 40–41.

⁹ Там само, с. 15–96.

Сьогодні досить популярними стають перекладні російсько-українські лексикографічні праці першої третини ХХ ст., особливо так звані репресовані словники, частину з яких зараз перевидано або (й) оцифровано. Серед згаданих джерел помітно вирізняються, наприклад, такі довідники: *Словник московсько-український* (1918 р.) В. Дубровського (СМУ)¹⁰, *Російсько-український словник у 2-х томах* (1918 р.) С. Іваницького та Ф. Шумлянського (РУС-18)¹¹, академічний *Російсько-український словник у 4-х томах* (1924–1933 рр.) за редакцією А. Кримського та С. Єфремова (РУС-24–33)¹². Оскільки названі словники видано ще в першій третині ХХ ст., то цілком зрозуміло, що всі вони містять у реєстрах значну частину лексики, що тепер належить до пасивного фонду української мови (застарілі слова, історизми, старослов'янізми тощо). Зважаючи на те, що в постреволюційний період (до 1933 р.) з'явилося чимало мовознавчих праць, зокрема й лексикографічних джерел (багато з яких пізніше було заборонено або знищено), що мали на меті збереження самобутності української мови, то важливим завданням сучасників є їх якомога глибше дослідження.

Найавторитетнішою і найпотужнішою з усіх згаданих праць є, безперечно, РУС-24–33 (навіть без четвертого тому, текст якого втрачено). Як зазначають вітчизняні науковці, „академічний Російсько-український словник за редакцією Агатангела Кримського та Сергія Єфремова, що став об'єктом суворої заборони раніше, ніж вийшов друком останній том, протягом сімох десятиріч у вузьких колах обізнаних інтелектуалів був більше легендою, ніж реальним фактом словникової, мовознавчої та загальнокультурної спадщини, тоді як широкий загал освічених українців, спраглих доброго, достатньо повного й вартого довіри словника, взагалі нічого не знав про його існування. Оприлюднення електронної версії Словника дає змогу всім, хто цього потребує, користатися цим унікальним джерелом”¹³.

Для комплексного дослідження української лексики в усіх трьох перерахованих вище перекладних словниках ми розробили цифрові лексикографічні системи з двома реєстрами – російським та українським. Процес їх створення вже розглянуто в опублікованих раніше статтях¹⁴. Крім цього, до кожної із

¹⁰ СМУ: В. Дубровський, *Словник московсько-український*, Київ 1918, [в:] <https://archive.org/details/dubrovskiy1918> (17.01.2018).

¹¹ РУС-18: С. Іваницький, Ф. Шумлянський, *Російсько-український словник*, Вінниця 1918, т. 1–2, [в:] http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanytskyi_Serhii/Rosiisko-ukrainskyi_slovyk/ (17.01.2018).

¹² РУС-24–33: *Електронна версія російсько-українського словника (1924–1933): А–П*, [в:] http://chtyvo.org.ua/authors/Krymskyi_Ahatanhel/Ros-ukr_akademichnyi_slovyk/ (17.01.2018).

¹³ Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович, *Українська наукова мова в академічному Російсько-українському словникові за редакцією А. Кримського та С. Єфремова*, „Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. Серія: Проблеми української термінології”

¹⁴ Л.М. Томіленко, О.Г. Рабулець, „Словник московсько-український” В. Дубровського: склад і структура, „Мовознавство” 2015, № 4, с. 89–96; Л. Томіленко, О. Рабулець, *Цифрова лексикографічна система “С. Іваницький, Ф. Шумлянський. Російсько-український словник” та її можливості*, „Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені

систем інтегровано граматичний словник української мови, що допоміг частково промаркувати лексику української частини. Неідентифіковані слова було розмічено вручну (зараз це поки що іменники). Також створено іменникову базу реєстрів, до якої включено українську субстантивну лексику кожного зі словників, а також реєстрові одиниці *Словаря української мови* (1907–1909 рр.) Б. Грінченка. Додатково можна відібрати спільну лексику трьох або двох словників, унікальні слова (тобто такі, які є лише в одному словнику, але відсутні в інших) тощо. Завдяки створеному інструментарію можна виконати комплексне дослідження всіх українських лексем, що містяться в досліджуваних працях, порівняти їх між собою, а також із одиницями, наявними в сучасних лексиконах.

Полонізми як частина реєстру лексикографічних джерел першої половини ХХ ст. вже перебували в полі зору мовознавців. Зокрема, В. Піддубна дослідила їх у перекладних словниках 20 – 40-х рр. Однак із названих вище довідників до аналізу було залучено лише РУС-24–33. Услід за Н. Совтис, до полонізмів зараховуємо слова, які потрапили до лексичного складу української мови з польської мови або через її посередництво, зберігши ознаки джерела, що й дозволяють кваліфікувати ці одиниці як іншомовні¹⁵.

В. Піддубна на сучасному етапі розвитку української літературної мови поділяє полонізми на три групи: а) полонізми, що перебувають за межами української літературної мови. До них належать ті, що вийшли з ужитку (не зафіксовані сучасними словниками або застарілі слова й історизми – *Л.Т.*); б) полонізми, що перебувають на периферії літературної мови. Це запозичення, які залишилися діалектними, розмовними одиницями; в) полонізми, що ввійшли в систему української літературної мови і належать до загальноновживаної лексики¹⁶.

У своїй розвідці виокремлену запозичену лексику розглянемо в межах перших двох груп. Також розглянемо приклади актуалізованих одиниць. Для підтвердження польського походження слова по можливості використовуватимемо *Етимологічний словник української мови* в 7-ми томах (1982–2012 рр.) за редакцією О. С. Мельничука.

Зауважимо, що з трьох названих словників лише в реєстрі РУС-24–33 є невелика кількість полонізмів із відповідною ремаркою – (*полон.*). Найбільше серед них іменників. Це переважно слова на позначення різних предметів,

Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки” 2017, вип. 153, с. 751–756; Л. Томіленко, О. Рабулець. *Лексикографічна система “Російсько-український словник (А. Кримський, С. Сфремов)” як джерело дослідження української лексики*, „Philologica LXXVII: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského” 2018, с. 87–94.

¹⁵ Н.М. Совтис, *Полонізми у творах Л. Е. Венглінського (на матеріалі збірки “Звуки од наших сел і нив”)*, „Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур” 2013, вип. 21, с. 121.

¹⁶ В.В. Піддубна, *Полонізми в українській лексикографії 20 – 40-х рр. ХХ ст.*: автореф. дис. ... канд. філол. наук, Харків 2009, с. 7.

а також найменувань осіб: *вагадло* (пол. *wahadło*) – маятник; *верцадло* (пол. *zwierciadło*) – дзеркало; *дзєнгель* (пол. *dzięgiel*) – дягель; *здання* (пол. *zdanie*) – думка, розмисел; *зрази* (пол. *zrazy*) – крученики; *мосц[т]ь* (пол. *mości*) – милость (у звертанні); *підкоморій* (стар., полон.) (пол. *podkomorzy*) – камергер; *старожечник*¹⁷ (лахмітник; у СМУ без ремарки); *пікінер*¹⁸ (пол. *piknier*) – списоборець; *стьонжска* (пол. *wstążka*) – стрічка; *стьонжсечка* (пол. *wstążeczka*) – стрічечка; *тлучок* (пол. *tluczek*) – товкач; *пацьорка* (пол. *raciorki*)¹⁹ – торочка, китичина, бахромина; *пацьорочка* (пол. *racioreczki*) – торочечка, китичинка, бахроминка; *фохи* (пол. *fochy*) – примхи, капризи; *ш[с]маровидло* (пол. *smarowidło*) – коломазь, ш[с]маровило.

Усі інші запозичені слова, що містяться в досліджуваних словниках, не марковано як полонізми. За нашими підрахунками, СМУ, РУС-18 і РУС-24–33 містять близько пів тисячі іменників-полонізмів, що тепер вийшли з ужитку або перебувають на периферії літературної мови. Перед описом важливо також зазначити, що не всі проаналізовані одиниці є безпосередніми запозиченнями з польської мови. Значну частину запозичено з інших мов через польську. В усіх трьох перекладних джерелах зафіксовано порівняно небагато слів-полонізмів, що нині вийшли з ужитку й відсутні в загальномовних словниках²⁰. Це переважно лексеми на позначення предметів, будівель, осіб: *бурмістер* (пол. *burmistrz*) – бургомістр; *гришпан* (пол. *grynszpan*) – фарба мідянка, мідна іржа; *леватива* (пол. *lewatywa*) – клізма; *пуздо, пуздерко* (пол. *puzdro*) – погрібець; *рушт* (пол. *ruszt*) – решітка, колосники; *урвант* (пол. *urwant*) – залізна скобка на колесі.

Більше слів першої групи міститься у двох окремих словниках. Наприклад, у СМУ і РУС-18 – це переважно одиниці на позначення рослин і тварин: *дорп*²¹ (пол. *dorsz*) – навага (риба); *карчох* (пол. *karczoch*) – артишок; *класак* (пол. *klusák*) – рисак; *свирка* (пол. *świrk*) – ялиця; *юзефок* (пол. *józefek*) – гісоп; *язгір* (пол. *jazgier, jazgar, jezgarz, jazgarz*) – йорж. У СМУ й РУС-24–33 поширена лексика на позначення осіб (*бардадим* (пол. *bernardyn*)²²) – росла людина, здоровило; *безецник, -ця* (пол. *bezecnik*) – безсоромник, -ця; *лобоз* (пол. *lobuz*) – лобур;

¹⁷ Точної етимології, на жаль, не знайдено. Можливо, слово пов'язане із застарілим іменником (той, хто скуповує і продає старі речі) чи є композитним утворенням від *stary* і *rzecz*.

¹⁸ У РУС-24–33 слово зараховане до полонізмів, а в *Етимологічному словнику української мови* його вже трактують як іменник німецького походження (див. *Етимологічний словник української мови*, Київ 2003, т. 4, с. 402).

¹⁹ У польській мові слово відоме як „намисто”. Це значення (діалектне) зафіксоване й у сучасних українських словниках.

²⁰ Якщо слово зафіксоване в усіх трьох словниках, подаємо без зазначення джерел.

²¹ Слово запозичене з давньоісландської мови через посередництво польської та німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 113).

²² У польській мові слово зафіксоване з іншими значеннями: ‘członek odłamu franciszkanów w Polsce’; ‘duży, silny pies, używany w górach do ratowania zaginionych osób’ (див. *Słownik języka polskiego PWN*, [в:] <https://sjp.pwn.pl/>) (24.01.2020). В аналізованому матеріалі трапляються й інші

фльондра (пол. *flądra, flondra*) – повія); приладів, інструментів (*гнип* (пол. *gnęp, gnip, gnur*) – короткий ніж; *стрихулець* (пол. *strychulec*) – дощечка для вирівнювання сипких матеріалів). Цілком імовірно, що під впливом польської мови було утворено й такі геометричні терміни, як *прямокутник* (прямокутник), *простопадність* (перпендикулярність), *рівнолежність* (паралельність)²³. РУС-18 і РУС-24–33 містять полонізми, не зафіксовані сучасними словниками, переважно на позначення пристроїв, приладів (*жагель* (пол. *żagiel*) – вітрило; *праса* (пол. *prasa*) – прес) та рослин (*аг(з)рест* (пол. *agrest*) – агрус; *покишук* (пол. *pokrzyk*) – беладона лікарська; *трембулька*²⁴ (пол. *trebula, trzebula*) – бугиля).

Крім спільних слів, відсутніх у сучасних загальномовних словниках, чимало нараховується таких, що містяться лише в якомусь одному з досліджуваних джерел. Найбільше їх зафіксовано в СМУ та РУС-24–33²⁵. Сюди належить досить широке коло іменників, що вживаються на позначення осіб, тварин, рослин, предметів, абстрактних понять і т. ін.: *брута*²⁶ (пол. *bryt*) (СМУ) – полотнище; *гадра* (пол. *hadra*) (СМУ) – зла жінка, баба-яга; *груця* (пол. *gruca*) (РУС-18) – ячмінна каша з горохом; *диль*²⁷ (пол. *dyl*) (РУС-24–33) – дошка, брусок; *дріяка* (пол. *driakiew*) (РУС-24–33) – протиотрута; *дябель*²⁸ (пол. *diabeł*) (СМУ) – диявол; *зальва*²⁹ (СМУ) – залп; *земняк* (пол. *ziemniak, ziemniaki*) (СМУ) – картопля; *кавза* (пол. *kauza*³⁰) (СМУ) – сварка; *канца*³¹ (пол. *kabza*) (РУС-24–33) – гаманець; *кордован*³² (пол. *korduban*) (СМУ) – сап'яновий чобіт; *котара* (пол. *kotarcha*) (СМУ) – намет, курінь; *кравальник* (пол. *krawalnik*) (РУС-24–33) – ніж для розкрою; *крижи* (пол. *krzyżuk*) (СМУ) – айстра; *лихтування* (від пол. *lichtować*) (РУС-24–33) – знімання частини вантажу для полегшення судна; *люра*

іменники з відмінною семантикою (*Sas* – сакс, саксонць, *krzyżuk* – зірочка, хрестик). Однак опис усіх подібних слів виходить за межі нашого дослідження.

²³ Пор.: пол. *prostokąt, prostopadłość, równoległość*.

²⁴ Запозичено з чеської мови через посередництво польської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2006, т. 5, с. 626).

²⁵ Деякі наведені слова зафіксовано також у *Словарі української мови* (1907–1909 рр.) Б. Грінченка.

²⁶ Запозичено, мабуть, через польське посередництво з німецької мови (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1982, т. 1, с. 259).

²⁷ Через посередництво польської мови запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 70).

²⁸ Запозичення з польської і словацької мов (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 152).

²⁹ Можливо, від польського *salwa*.

³⁰ У польській мові – це застаріле слово зі значенням ‘судова справа, процес’. Застарілими є й слова *kabza* (мішечок для грошей), *korduban* (козяча шкіра; різновид взуття).

³¹ Можливо, за польським посередництвом запозичено з латинської мови (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 376).

³² Слово запозичене, очевидно, через польське посередництво з іспанської мови (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 14).

(пол. *lura*) (РУС-24–33) – бурда; *марнотравник* (від пол. *marnotrawić*) (СМУ) – марнотратник; *менаж* (пол. *tepaż*) (РУС-24–33) – домашнє господарство; *мурлата*³³ (пол. *murlat(a)*) (РУС-24–33) – дерев'яна балка; *очевистість*³⁴ (РУС-24–33) – очевидність; *пенцак* (пол. *peśak*) (РУС-18) – каша із цілої ячмінної крупи; *підлогоння* (пол. *podogonie*) (РУС-18) – підхвістя (біля сідла); *ронделек* і *ронделька*³⁵ (РУС-24–33) – каструлька; *салатирка* (пол. *salaterka*) (СМУ) – миска, салатниця; *смулець* (пол. *smulec*) (РУС-24–33) – кам'яна сіль; *тожсамість*³⁶ (РУС-18) – тотожність; *чеколяда*³⁷ (РУС-18) – шоколад; *яшкар* (пол. *jazgar*) (СМУ) – йорж та ін.

У проаналізованому матеріалі зафіксовано також лексеми, що містяться і в сучасних загальномовних лексикографічних джерелах, але марковані як застарілі³⁸: *блейвас*³⁹ (пол. *blejwas, blajwas, blajwas*) – свинцеве білило; *дубельтівка* (пол. *dubeltówka*) – двостволька; *катеринка* (пол. *katarynka*) – музичний інструмент; *коляса* (пол. *kolasa*) – екіпаж, карета; *креденець* (пол. *kredens*) – шафа для посуду; *кунитик*⁴⁰ (пол. *kunstytk*) – картинка; *купервас* (пол. *koپرwas*) – купорос; *лембик* (пол. *alembik*) – перегінний куб; *нитель* (пол. *rytel*) – різновид млина; *пранці* (пол. *franca*) – сифіліс; *спиж* (пол. *spiż*) – бронза; *супліка* (пол. *suplika*) – писане прохання або скарга; *фільварок* (пол. *folwark*) – невелика садиба, хутір; *цина*⁴¹ (пол. *cyна*) – олово; *шпиг(т)инарь* (пол. *spikanard*) – скипидар тощо.

Більшість застарілих нині полонізмів, що містяться в сучасних словниках, вживаються на позначення: 1) різноманітних предметів: *бібула*, *бібулка* (пол. *bibula*) (РУС-24–33) – промокальний папір; *жоломійка* (пол. *szalamaja*) (РУС-18) – сопілка; *карабеля* (пол. *karabela*) (СМУ, РУС-24–33) – крива шабля; *кунит* (пол. *kunstytk*) (РУС-18) – малюнок, картина; *паніпоса*⁴² (пол. *papieros*) (РУС-24–33) – цигарка; *фузія* (пол. *fuzja*) (РУС-18) – різновид рушниць; 2) осіб за професією, заняттям, званням і т. ін.: *лі(е)верант*⁴³ (пол. *liw(e)rant*) – баришник; *реймен-*

³³ Через посередництво польської мови запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 538).

³⁴ Напевно, від польського *oczyszczoność*.

³⁵ Певно, від польського *rondelek*.

³⁶ Очевидно, від польського *tożsamość*.

³⁷ Варіант, що, можливо, з'явився під впливом польського слова *czokolada*.

³⁸ Зауважимо, що частина виявленої лексики цієї та інших груп є застарілою також і в польській мові (*kasabajka, rytel, suplika, folwark* та ін.)

³⁹ Через польську мову запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1982, т. 1, с. 206).

⁴⁰ Очевидно, запозичене з німецької мови, можливо, за посередництвом польської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 143).

⁴¹ Слово запозичене з німецької через посередництво польської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2012, т. 6, с. 248)

⁴² Досить цікаво, що зараз це слово сприймається як русизм.

⁴³ Запозичено з німецької мови, можливо, через посередництво польської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 355–256).

*мар(ь)*⁴⁴ (пол. *regimentarz*) (СМУ, РУС-24–33) – воєначальник; 3) будівель, споруд, закладів: *слупчик* (пол. *slup*) (СМУ) – стовпчик; *тама* (пол. *tama*) (СМУ, РУС-24–33) – гребля, гатка; *трахтур*⁴⁵ (пол. *traktier*) (РУС-18, РУС-24–33) – будинок для ночівлі із шинком; закусочна; 4) одягу та взуття: *кацабайка*⁴⁶ (пол. *kasabajka*) (РУС-24–33) – куцина; *корки* (пол. *korek*) (РУС-18, РУС-24–33) – підбори, каблуки; *магерка* (пол. *magierka*) (СМУ, РУС-18) – повстяна шапка і т. ін.

Чимало виявлено й полонізмів, що тепер перебувають на периферії української літературної мови⁴⁷. Деякі з них є опосередкованими запозиченнями. Значна кількість виявлених у досліджуваних джерелах слів у сучасних словниках має ремарку “діал.” (рідше – “зах.”). Це, зокрема, такі спільні для трьох словників іменники: *лнтвар(ь)* (пол. *lentwal*) – бараняча шкура; *коєць* (пол. *kojec*) – клітка для курей; *маге(і)ль*⁴⁸ (пол. *magiel*) – качалка (для білизни); *нецьки* (пол. *niecki*) – ночви; *покіст* (пол. *pokost*) – лак, лакована поверхня; *свідер* (пол. *świder*) – свердел; *стуга* (пол. *stągiew*) – плетений із лози козуб; *фоса*⁴⁹ (пол. *fosa*) – канава, рів; *ціха* (пол. *cecha*) – позначка, мітка, знак; *шпуга*⁵⁰ (пол. *szponga*) – дерев’яна або металева планка; *штурпак* (пол. *szturpak*) – незграбна людина і т. ін.

В окремих працях початку ХХ ст. слова, що нині марковано як діалектні чи західноукраїнські, вживаються переважно на позначення: 1) осіб: *варіят*⁵¹ (пол. *warjat*) (РУС-18) – божевільний; *збуй* (пол. *zbój*) (СМУ) – розбійник; *ле(г)ейда* (пол. *legiejda*) (СМУ, РУС-24–33) – незграбна, неповоротка людина; *форналь* (пол. *fornal*) (СМУ) – конюх; 2) тварин: *пільх* (пол. *pilch*) (СМУ) – польова миша; *сас* (пол. *Sas*) (СМУ) – прусак (тарган); 3) рослин: *без* (пол. *bez*) (СМУ, РУС-18) – бузок; *шпарак* (пол. *szparag*) (СМУ) – спаржа; *яскір* (пол. *jaskier*) (СМУ, РУС-18) – жовтець; 4) їжі: *партика* (пол. *partyka*) (СМУ, РУС-24–33) – шматок хліба; *схаб* (пол. *schab*) (СМУ) – м’ясо з ребрами; 5) різноманітних предметів: *коперта* (пол. *koperta*) (СМУ) – конверт; *поренчата* (пол. *poręcze*) (РУС-24–33) – поручні, бильця; 6) будівель, споруд: *офіцина* (пол. *oficyna*) (РУС-18) – флігель;

⁴⁴ У РУС-24–33 це слово вже марковано як *стар.* (застаріле).

⁴⁵ Через посередництво польської мови запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2006, т. 5, с. 616).

⁴⁶ Очевидно, з німецької мови через польське посередництво (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 408).

⁴⁷ У сучасних загальномовних словниках згадані одиниці марковано як *діал.* (діалектне слово), *зах.* (західноукраїнське слово), рідше – *розм.* (розмовне слово).

⁴⁸ Через посередництво польської мови запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 352).

⁴⁹ Через посередництво польської мови запозичене з італійської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2012, т. 6, с. 123).

⁵⁰ Запозичене з німецької мови за посередництвом польської (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2012, т. 6, с. 466).

⁵¹ Слово віднедавна стало загальновідомим завдяки популярному телевізійному шоу “Вар’яти”, керівником і ведучим якого є уродженець Тернопільщини.

сутерини⁵² (пол. *sutereana, suteryna*) (РУС-18) – підвал; турня (пол. *turnia*) (СМУ) – башта, вежа; 7) одягу, взуття, прикрас: кульчик(и) (пол. *ku(o)lczyk*) (СМУ, РУС-18) – круглі сережки; обцас (пол. *obcas*) (СМУ, РУС-18–33) – каблук; френзлі (пол. *frędzel*) (СМУ, РУС-18) – торочки, бахрома; 8) абстрактних понять: маркота (від пол. *markotny*) (СМУ, РУС-24–33) – поганий настрій; отуха (пол. *otucha*) (СМУ) – бадьорість, утіха; тарапата (пол. *tarapata*) (СМУ) – клопіт; фрашка (пол. *fraszka*) (СМУ) – жарт тощо.

Поодинокі запозичення з польської мови в сучасних лексикографічних працях зафіксовано з ремаркою “розм.” Це всього кілька спільних для трьох аналізованих джерел слів: дзигарок⁵³ (пол. *zegarek*) – кишеньковий годинник; пархи (пол. *parchy*) – парші; рейвах (пол. *rejwach*) – метушня, галас; хлоста (пол. *chlosta*) – биття різками. Сюди ж належить і слово шмаровидло, яке автори РУС-24–33 зарахували до полонізмів.

Варто зауважити, що РУС-24–33, крім слів, маркованих як полонізми, містить чимало лексики польського походження з позначками (гал.), (галицк.)⁵⁴ та (зап.)⁵⁵. Частина цих одиниць із подібними ремарками міститься і в сучасних словниках, іноді з відмінностями в правописі. Хоча деякі з них, як показує проведене дослідження, у нових лексикографічних джерелах є вже стилістично нейтральними (див. Табл. 1).

Не можна не згадати, що останніми роками досить помітна тенденція до актуалізації давніх запозичень (зокрема, із польської мови), які були ще донедавна рідковживаними чи маловідомими. На відміну від сучасних словників, у СУМ-11 їх або подано з обмежувальними ремарками, або не зафіксовано взагалі. А деякі слова марковано і в РУС-24–33. Наприклад: коркотяг⁵⁶ (РУС-24–33 – гал. і без ремарки; СУМ-11 – нема), люстро (пол. *lustro*) і похідні – люстерко, люстерце, люстеречко (СУМ-11 – діал.), тахлі (тахля) (пол. *tafla*) (СУМ-11 – заст.), таця (пол. *taca*) (СУМ-11 – рідко.) та ін.

Зафіксована в усіх аналізованих словниках початку ХХ ст. лексема мапа⁵⁷ (пол. *tara*) зі значенням ‘географічна карта’ нині є стилістично нейтральною і вживається вже навіть частіше, ніж її відповідник карта. У СУМ-11 цей іменник було зараховано до складу застарілої лексики. Слово пательня

⁵² Слово запозичене з французької мови через польську (*Етимологічний словник української мови*, Київ 2006, т. 5, с. 484–485).

⁵³ Через посередництво польської мови запозичено з німецької (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1985, т. 2, с. 59). Досить цікавою є історія маркування цього слова в словниках різних часових періодів. У РУС-24–33 воно має ремарку “зап.”, у Словнику української мови в 11-ти томах воно взагалі відсутнє (проте є слово *дзигарі* з ремаркою “заст.”), а в Словнику української мови у 20-ти томах його зафіксовано вже з позначкою “розм.”.

⁵⁴ (Гал.), (галицк.) – галицьке слово.

⁵⁵ (Зап.) – західне українське слово.

⁵⁶ Напевно, від польського *korkociąg*.

⁵⁷ Слово запозичене із середньовічної латини, можливо, через посередництво польської і німецької мов (*Етимологічний словник української мови*, Київ 1989, т. 3, с. 388).

Таблиця 1.

Ремарковані слова польського походження в РУС-24–33 і їх представлення в загальномовних словниках кінця ХХ – початку ХХІ ст.

РУС-24–33	СУМ-11 ¹	СУМ-20 ²	РУС-03 ³
Варцаб (<i>зап.</i>)	варцаб, <i>діал.</i>	варцаб, <i>діал.</i>	варцаб, <i>диал.</i>
гратуляція (<i>гал.</i>)	гратуляція, <i>діал.</i>	гратуляція, <i>зах.</i>	гратуляція
дневникар, дневникарство (<i>гал.</i>)	–	–	–
їмосць (<i>зап. и гал.</i>)	–	їмость, їмосць, <i>зах.</i>	–
маргінеси (<i>зап.</i>)	маргінес, <i>зах.</i>	маргінес, <i>зах.</i>	–
опінія (<i>зап.</i>)	опінія, <i>заст.</i>		опінія
ошуст (<i>гал.</i>)	ошуст, <i>зах.</i>		–
сутерени (<i>гал.</i>)	сутере(и)ни, <i>діал.</i>		сутере(и)ни, <i>диал.</i>
файка (<i>гал.</i>)	файка, <i>діал.</i>		–
фрашки (<i>зап.</i>)	фрашка, <i>діал.</i>		–

¹ СУМ-11: *Словник української мови в 11 т.*, Київ 1970–1980, [в:] <http://sum.in.ua/> (16.01.2018).

² СУМ-20: *Словник української мови в 20 т.*, Київ 2010–2019, т. 1–10, [в:] <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1page=0> (23.01.2020). Оскільки дотепер надруковано поки що десять томів двадцятитомного словника (вони також є у вільному доступі на сайті Українського мовно-інформаційного фонду НАН України), то наводитимемо приклади лише із цих томів.

³ РУС-03: *Російсько-український словник*, Київ 2003, [в:] http://chtyvo.org.ua/authors/Annina_Iryna/Rosiisko-ukrainskyi_slovnyk/ (16.01.2018).

(пол. *patelnia*) хоча ще досі марковане як діалектне, але під впливом ЗМІ, західноукраїнської мовної практики та завдяки використанню його сучасними письменниками стало активно вживаним на всій території України, конкуруючи з лексемою *сковорода*.

Цікаво, що деякі полонізми в сучасній українській мові набули й інших значень, ніж можемо побачити в словниках початку ХХ ст. Скажімо, якщо слово *кананка* (пол. *kanarka*) в джерелах минулого століття вживалося лише на позначення *невеликого дивана*, то зараз воно ввійшло до словникового складу як синонімічний відповідник слова *бутерброд*. У СУМ-20 зафіксовано також стилістично нейтральну нині лексему *керунок* (пол. *kierunek*) у значенні ‘напря́м’. А ось у досліджуваних працях слово мало дещо іншу семантику – ‘керівництво’ і ‘керування’.

Отже, російсько-українські перекладні джерела першої третини ХХ ст. містять у своєму складі значну кількість запозичень із польської мови – прямих або опосередкованих. Частина розглянутих слів сьогодні перебуває за межами української літературної мови, чимало найменувань є діалектними, регіональними найменуваннями. Проте з'явилися й одиниці, які під впливом різних чинників актуалізувалися і стали нині широковідомими та вживаними на всій території України.